
مؤلفه های تمدن مهدوی با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نور و بیانیه گام دوم انقلاب

رضیه سیف الدینی بنادکوکي^۱ (نویسنده مسئول)
رخساره زارع ارنانی^۲

چکیده

انسان، همواره طالب مدینه ی فاضله ایست که در آن از امنیت، آرامش، پیشرفت و تکامل اخلاقی و فرهنگی برخوردار باشد و این مدینه فاضله در فرهنگ و تمدن اسلامی از ابتدا تاکنون بیان شده است، از جمله در کتب الهی و روایات بسیاری، نوید حکومت مهدوی به طور مکرر آورده شده، حتی اخیراً در بیانیه گام دوم انقلاب که توسط رهبری کشور صادر شد به تمدن سازی اسلامی که زمینه ساز ظهور و دولت مهدوی باشد، پرداخته شده که البته برای پایه گذاری این مدینه فاضله باید مؤلفه های گوناگونی بررسی شود. مقاله پیشرو با عنوان (مؤلفه های تمدن مهدوی با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نور و بیانیه گام دوم انقلاب) است. روش تحقیق این مقاله، نقلی- وحيانی و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه ای و پردازش آن توصیفی- تحلیلی بوده است. در این مقاله دو عنوان مؤلفه سیاسی و فرهنگی

---

۱. jamaldanaeifar@yahoo.com. دانش پژوه سطح ۲ حوزه علمیه سیدالشهدا. یزد.

۲. Roominay۷۳@gmail.com دانش پژوه سطح ۲ حوزه علمیه سیدالشهدا. یزد.

تمدن مهدوی، با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نور با نگاهی بر بیانیه گام دوم انقلاب مورد بررسی قرار گرفت یافته های به دست آمده، به شاخصه های این تمدن در حوزه سیاسی، ایجاد حکومت جهانی و تأمین امنیت از جمله امنیت مادی و معنوی و امنیت داخلی و خارجی و همچنین در استقرار عدالت به دو شاخه تجلی اصل برابری اجتماعی و تجلی اصل آزادی، رسیده است و در حوزه فرهنگی به موارد: شاخصه رشد و تعالی فردی که شامل رشد ایمان و معنویت و رشد فضایل اخلاقی در جامعه مهدوی است و شاخصه رشد و تعالی اجتماعی، مشتمل بر رشد و تکامل عقول و رشد و بسط علوم و احیای آموزه های الهی است، دست یافته است و در پایان این مقاله، مخاطب به این مطلب که دولت مهدوی، با توجه به آیه مذکور و بیانیه گام دوم انقلاب، دولتی است که در آن، تمام ابعاد جامعه به سمت رشد و تعالی و کمال انسان رهسپار است تا مدینه ای فاضله عاری از ظلم و ستم و با یکرنگی و همسانی در تمام ابعاد مادی را محقق سازد و با احیای اخلاق و آموزه های دین، شریعت الهی را به شکل مطلوبی بیان دارد، رسیده است.

کلید واژه ها: آیه ۵۵ سوره نور، قرآن کریم، تمدن، مولفه های تمدن، تمدن مهدوی، بیانیه

گام دوم انقلاب

مقدمه

انتظار موعود و منجی، تاریخی چند هزار ساله را پشت سر گذاشته است و اکثر ادیان از جمله یهود و مسیحی و زرتشت، به آن باور داشته و دارند. تجلی این اندیشه در دین اسلام است و بر اساس آیات قرآنی و روایات متواتری از پیامبر گرامی اسلام، حضرت محمد ﷺ، به شکل اندیشه مهدوی و ظهور فردی از نسل پیامبر ﷺ و حضرت فاطمه ﷺ، برای پر کردن جهان از عدالت و امنیت و برقراری حکومت جهانی و حاکمیت صالحان بر جهان و غلبه بر همه ادیان کفر و شرک، نمایان شده است. طبق مکتب شیعه امامیه، منظور از آن فرد بصورت مشخص، امام مهدی ﷺ، فرزند امام یازدهم شیعیان بوده که در سال ۲۵۵ ه.ق در سامرا متولد شده است و ایشان را به عنوان آن منجی، معرفی کرده است.

از آنجایی که این مهدویت، به نوعی ادامه و استمرار نبوت و امامت است و مردم در قبال پیامبران و امامان، وظایفی دارند بنابراین تمام وظایفی که شیعه در برابر امامت دارد، در مورد آخرین راهنمای آسمانی هم بر عهده دارد. یکی از آن وظایف، شناخت امام زمان ﷺ و چگونگی حکومت ایشان است و از آن جایی که این عقیده شیعه، درباره امام زمان ﷺ و تمدن نوین جهانی ایشان برای بسیاری، شفاف نیست و وظیفه معتقدان و شیعیانش آن است که تا جایی که می توانند این عقیده به تحقق تمدن مهدوی را برطبق منابع معتبر، تبیین کنند و لذا در راستای این وظیفه، لذا این پژوهش، با روش توصیفی - تحلیلی و جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای، درصدد پاسخگویی به این سؤال است که تمدن مهدوی، با توجه و تأکید به آیه ۵۵ سوره نور و بیانیه گام دوم انقلاب، چه مؤلفه و ویژگیهایی دارد؟

به نظر می رسد که درآیه مذکور، مؤلفه های سیاسی، از جمله مؤلفه های ایجاد تمدن جهانی، امنیت و عدالت وجود داشته باشد و در حوزه فرهنگی، مؤلفه های رشد ایمانی و اخلاقی و رشد عقول و علوم مردم باشد که به احیای آموزه های الهی می انجامد، که در این مقاله به آن ها پرداخته است.

پژوهش های زیادی در مورد مهدویت و حکومت جهانی امام زمان ﷺ انجام شده

ولیکن طبق تحقیقات و بررسی های انجام شده در منابع الکترونیکی، کتب و مقالات، پژوهشی با این عنوان، مشاهده نشده است که بطور دقیق و مجزا به مؤلفه های سیاسی و فرهنگی تمدن مهدوی با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نورو هم نگاهی به بیانیه گام دوم، کرده باشد و به نوعی منابع به دست آمده کلی و عام است.

مقاله محمد صادق عادل، با عنوان (ویژگی های امنیتی در جامعه مهدوی) در سال ۱۳۹۶ در نشریه علوم سیاسی بلاغ، تنها به شاخصه امنیتی در تمدن مهدوی پرداخته که یک مؤلفه سیاسی است. همچنین در مقاله (بررسی و تبیین مولفه های تمدن مهدوی از منظر آیات و روایات) نوشته عباس تقویان و خدیجه نقیسی، به بررسی سه تمدن ملک داوود، سلیمان و ذوالقرنین در قران، پرداخته است. آقای حسین مسعودی خراسانی در کتاب (مهدویت و مدینه فاضله) سال ۱۳۷۴ بعد از بررسی تمدن آرمانی قدیم از دیدگاه افلاطون و ارسطو و فارابی، مدینه فاضله مهدوی در عصر جدید را مطرح و برخی شاخصه ها و ساختارهای آن را بیان کرده است. ولی در مقاله حاضر، در تبیین مؤلفه های تمدن مهدوی، علاوه بر استفاده از تفاسیر مختلف و روایات و بیانیه گام دوم انقلاب، به طور خاص به دو مؤلفه مهم تمدن مهدوی پرداخته است.

مفهوم شناسی

مؤلفه:

دانشمندان علم لغت، معانی مختلفی را برای این واژه آورده اند از آن جمله: مؤلفه، در لغت: به معنای «مُكْمَلَه» آمده است. (جوهری، ۱۴۰۴: ۱۳۳۲/۴؛ ابن منظور، ۱۴۰۷: ۱۰/۹؛ صعیدی عاملی، ۱۴۱۰: ۱۲۵۵/۲؛ و حمیری یمنی، ۱۴۲۰: ۳۰۱/۱) که اسم مفعول است و به معنای چیزی یا چیزهایی است که جمع شده و باعث کامل شدن چیزی می شود. همچنین در جمله (أَلَفْتُ هَذَا الطَّيْرَ هُنَّ مَوْلَفَاتُ)، مؤلفه به معنای جمع شده و الفت ایجاد شده، آمده است. (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱/۱۳۱؛ اسماعیل بن عباد، ۱۴۱۴: ۱۴۱۴: ۱۳۱/۱)

۳۳۴/۱۰) واژه مؤلف، در اصطلاح: به معنای چیزی است که از اجزای مختلفی به صورت مرتب، جمع شده است و هرجزئی در جای خود قرار گرفته و تقدم و تأخر آن درست باشد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۰۸۱). همچنین ماده أَلْف، دلالت بر پیوستن و ضمیمه شدن چیزی به چیز دیگر است. (مصطفوی، ۱۳۸۵ش: ۱/)

بنابراین مؤلفه، در اینجا به معنای شاخصه ها و اجزای اصلی یک چیز است که بصورت مرتب در جای خود قرار گرفته، بطوری که تکمیل آن چیز بدون آن اجزا، ممکن نباشد.

تمدن:

علمای لغت و لغت شناسان از دیر باز به این واژه توجه داشته و معانی مختلفی برای آن آورده اند. ابن خلدون تمدن را با کلمات الحضاره والعمران، مطرح کرده است. (ابن خلدون، ۱۳۷۷ه.ش: ۱/ ۱۷۲ و ۲۸۸ و ۳۷۱) همچنین تمدن در لغت به معنای شهر نشینی آمده است و مجازاً به معنای ادب و تربیت، هم بکار رفته است (دهخدا، ۱۳۲۵ه.ش: ذیل واژه تمدن).

فلاسفه و علمای اخلاق، کشور متمدن را کشوری می دانند که آداب و رسوم اخلاقی را کامل کرده و در راه حفظ آن بکوشد. (زمانی، ۱۳۴۸ق: ۳۰ - ۳۳)

بنابراین تمدن در لغت یعنی: اقامت در شهر و رفتار با آداب مردم آن و اصطلاحاً به تشکلی هماهنگ از انسانها که هدفمندانه، با رعایت آداب و رسوم اخلاقی و روابطی عادلانه، در راستای اهداف مثبت حرکت می کنند، گفته می شود.

مهدی و مهدوی:

واژه مهدی از گذشته تاکنون مورد استفاده افراد بسیاری قرار می گرفته که در واقع مهدی، واژه ای عربی و اسم مفعول از (هدی - یهدی) است به معنای هدایت شده است. (فیروز آبادی، ۱۴۱۵ق: ۲۰ / ۳۳۲) همچنین به معنای، کسی که خدا او را به سوی حق

هدایت کرده و هدایت شده است، آمده است و امام صادق علیه السلام در ذیل حدیثی فرموده اند، آن حضرت را مهدی می گویند چون ایشان مردم را به امری که گم کرده اند، هدایت می کند. (عاملی، ۱۴۲۵ق: ۱۱۰/۷). و کلمه مَهْدَوِي، همان کلمه مهدی هست که یاء نسبت به آن اضافه شده است و به معنای نسبت داده شده به مهدی و منسوب به مهدی صاحب الزمان، امام دوازدهم شیعیان، آمده است. (معین، ۱۳۸۶. ش ذیل هَدَى) بنابراین واژه مهدی، به معنای کسی است که هدایت شده است و منظور، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له امام دوازدهم شیعیان است و مهدوی، در لغت به معنای نسبت داده شده به مهدی و اصطلاحاً به چیزی که به آن حضرت (مهدی موعود)، نسبت داده شده است.

مفهوم آیه ۵۵ سوره نور:

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (نور: ۵۵)

بر طبق ظاهر آیه، وعده زیبایی است از جانب خدا، برای مؤمنینی که عمل صالح دارند که به زودی جامعه صالحی، مخصوص به خودشان، برایشان درست می کند و زمین را در اختیارشان قرار می دهد و دینشان را در زمین متمکن می سازد و امنیت را جایگزین ترسی که داشتند، می کند، امنیتی که دیگر از منافقین و کید آنان واز کفار، بیمی نداشته باشند و خدا را آزادانه عبادت کنند و چیزی را شریک او قرار ندهند. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۱۵ / ۲۰۸) و اصطلاحاً در مورد معنای گفته خدای متعال در این آیه، عبدالله بن سنان از امام صادق روایت کرده است که پرسید، منظور چه کسانی هستند که حضرت فرمود که: «ایشان ائمه اند» (کلینی، ۱۳۸۵. ش: ۲۷۵/۱) همچنین در روایات زیادی آمده است که مصداق کامل این آیه، حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام است که خداوند، وعده داده که در آن روز، اهل ایمان بر جهان، حکومت کنند. (قرائتی، ۱۳۸۳. ش: ۲/۶)

مفهوم بیانیه گام دوم انقلاب

بیانیه: متنی است که یک شخص یا گروه از آن برای بیان اصول عقاید و اهداف خود، خطاب به مردم استفاده می‌کند. (<https://fa.m.wikipedia.org>) و منظور از بیانیه گام دوم انقلاب، نوشته‌ی امام خامنه‌ای رهبر جمهوری اسلامی ایران، در آغاز چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران است که در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ ش. صادر شد. که در آن ضمن بیان پیشینه وقوع انقلاب و دشواریهای آن، به دستاوردهای ۴۰ ساله انقلاب پرداخته و چشم انداز آینده این انقلاب را تبیین کرده است. (<https://fa.wikishia.net>) و با ایجاد وظیفه برای مدیران و مسوولان و مسوولیت دادن به جوانان، در صدد آن هستند که این انقلاب الهی را به تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور دولت کریمه حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه له متصل نماید. (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

ایجاد یک تمدن عادلانه، کامل و عاری از نقص که انسان را به سعادت در هر دو جهان رهنمون کند، غایت نهایی دین اسلام است و قرآن کریم که برنامه‌ی جامع و کامل زندگی بشر است مبادی بنیادی‌ای را که مستلزم رسیدن این غایت ارزشمند است را ارائه کرده است، که این برنامه جامع و روایات واصله از ائمه معصومین علیهم‌السلام به کثرت و تکرار، تحقق این جامعه آرمانی را در آخر الزمان بشارت داده است. که محقق این مدینه‌ی فاضله را ظهور و قیام منجی موعود، حضرت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه له می‌داند و از آنجا که در دین مبین اسلام به ویژه در مکتب تشیع، ایجاد مدینه فاضله و تشکیل دولت جهانی واحد به رهبری امام معصوم علیه‌السلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، این مسئله در تاریخ اسلام به عنوان مهدویت مطرح شده و آیات و روایات کثیری از جمله آیه ۵۵ سوره نور بر آن دلالت دارند. برطبق این آیه، به بررسی دو مؤلفه سیاسی و فرهنگی آن می‌پردازیم.

۱. مؤلفه سیاسی تمدن مهدوی، با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نور و بیانیه گام دوم

تشیع در طول تاریخ، همیشه منتظر ظهور امام موعود خود بوده تا دولت جهانی و عادلانه

وآرمانی خود را به پا دارد، لذا اعتقاد به آموزه مهدویت، در طول تاریخ، استراتژی شیعیان بوده است و در طول تاریخ تشیع، زمینه ایجاد جنبش‌ها و انقلاب‌های مقاومت گرا را بوجود آورده است ولی بر طبق مؤلفه‌هایی که برای تمدن موعود مهدوی، در آیات و روایات، و از آن جمله در این آیه مورد بحث آمده است، الگوی مطلوب نظام سیاسی اسلام، در حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه محقق خواهد شد. (شجاعی مهر و لک زایی، ۱۳۹۷: ۲۴۹-۲۷۲) آن نظام، اقتدار و قدرتی فراگیر، مبتنی بر عقل و حکمت و حجت‌های دینی دارد. و دولتی فرامرزی است که تمام امکانات و ثروتها را در اختیار همه می‌گذارد. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۴۱-۲۵۴)

در آن تمدن، دین از سیاست جدا نیست و در زندگی اجتماعی و سیاسی هم ساری و جاری است. بلکه، سیاست در ذات دین و مهدویت است. و انبیا و اوصیای الهی در طول تاریخ، علاوه بر دین داری و تهذیب نفس و اصلاح درون خود، بر اصلاح اجتماع و اقامه عدل و نابودی ظلم هم، نظر داشته‌اند. (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۵ / ۳۱) سیاست در این جامعه، الهی است و دولت آن بر اساس نظام امامت و جهان بینی اسلامی بنا می‌شود. اداره این جامعه، در دست مستضعفان و صالحان است و با شایسته‌سالاری و ولایت‌مداری می‌تواند بر همه شرق و غرب عالم، سیطره پیدا کند. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۴۱-۲۵۴)

۱-۱. ایجاد حکومت جهانی

از دیر باز انسان در زندگی خود، رویای یافتن دنیای سامان یافته و آینده‌ای متعالی را در سر می‌پروراند، که در آن از دغدغه‌های جوامع امروزی، اثری نباشد. به عبارتی دیگر همیشه انسان‌ها در ذهن خود، به دنبال تمدن آرمانی بوده‌اند، تمدنی که، با استقرار نظام مشترک در جهان، فرهنگ جدیدی که مورد قبول و مطلوب همه جهانیان است را ایجاد کند تا با آن مشکلات جوامع بشری، از بین برود و در نتیجه دنیایی نوین با وضعیت مطلوب، برای انسان فراهم شود. (لک، ۱۳۸۸: ۱۲)

تمدن اسلامی مهدوی، یعنی فضایی که انسان در آن محیط رشد، برایش فراهم باشد

وبه اهداف مطلوبش برسد و زندگی عزت مندانه ای داشته باشد. عزیز بودن آدمی به معنای داشتن قدرت اراده، ابتکار و سازندگی طبیعت و جهان است. تنها دین و مکتب حق است که می تواند جهانی باشد، چرا که جهانی شدنی، امکان وجودی دارد، که با جهان وخالق هستی سازگاری داشته باشد و از طرفی اگر ما معتقدیم که پیامبر ما خاتم پیامبران است و بعد او پیامبری نیست، پس این دین نهایی وکامل و جهانی، برای همه و همیشه است. (رضوانی، ۱۳۸۷.ه.ش: / ۱۵-۳۱) درروایتی آمده است:

«همانا دولت ما، آخرین دولتهاست و برای هیچ خاندانی، دولتی نیست مگر این که قبل از ما حکومت کند تا وقتی ما به حکومت رسیدیم و روش حکومتی ما را دیدند، نگویند اگر ما هم به قدرت می رسیدیم چنین رفتار می کردیم واین گفتار خداست که عاقبت برای تقوا پیشگان است» (نعمانی، ۱۳۹۷.ه.ش، / ۱، ۴۷۳).

در این حکومت و تمدن نوین مهدوی، چون تمدنی فضیلت گرا و غیر استبدادی است، کمال مادی و معنوی مردم و رضایت آنها در اولویت است. (کارگر، ۱۳۸۴.ه.ش: / ۲۴۱-۲۵۴) و از آنجا که مبتنی بر آموزه های حیاتی و وحیانی است و حکومتی ولایی دارد، احکام و دستورات دین الهی در آن اجرا و پیاده می شود و مشروعیت خود را از خدا دارد. لذا مورد پذیرش عموم مردم واقع می شود. (رضوانی، ۱۳۸۷.ه.ش: / ۱۵-۳۱)

یکی دیگر از شاخصه های این تمدن بهره مندی همه انسان ها از همه ظرفیت های مادی و معنوی است، که خدا برای سعادت و تعالی آنها در طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است، که نیاز است برای استفاده از آن موهبت ها، جامعه ملازم با تدین باشد، یعنی جهت درست در زندگی داشتن، جهت عدل و انصاف، صفا، صمیمیت و صداقت که همه اینها در مشخصه های تمدن مهدوی هست. امام سیدعلی خامنه ای (دام ظلّه)، عامل امتیاز تمدن اسلامی مهدوی، بر دیگر تمدن ها را رشد معنوی این جامعه می دانند، چرا که بر پایه معنویت، مجاهدت و عزت است. (ملایی، ۱۳۹۴.ه.ش: / ۶۱-۸۴)

از ویژگی های مهم سیاسی تمدن مهدوی، جابجایی قدرت و تغییر اساسی در ساختار

آن است. (مسعودی خراسانی، ۱۳۷۴ ه. ش: / ۱۳۳ تا ۱۸۴) چنان که در قرآن، صفت «خَافِضَهُ رَافِعَهُ» (واقع: ۳) برای قیامت، به کار برده است ولی در عصر ظهور هم مصداق پیدا می کند چرا که حکومتی که قبلاً در دست مستکبران و قدرتمندان جامعه بوده، در این زمان به دست مستضعفان و قشرهای محروم جامعه است چرا که آنان پیش از این فقر و بیچارگی را تاب آورده اند و اکنون در راستای عدالت مهدوی، باید به حق خویش که حکومت در زمین است برسند.

مهمترین اقدام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه، پس از پیروزی و سیطره بر جهان، تشکیل دولت و حکومت است و روزگاری است که مردم شاهد عدالت واقعی و رفاه و یکتا پرستی بدون شرک می شوند. عصر مهدویت، عصر انقراض دولت ها و حکومت ها و جایگزینی یک حکومت دینی فراگیر در سراسر جهان هستی می باشد. طاغوت ها و حکومت های ستمگر که موجب وحشت، تفرقه، جهل، نابودی نسل و در نتیجه نا امنی می شدند، از بین می روند و بساط سرکشی ها، طغیان ها و ظالمان که زمین را مالا مال از جور و ستم کرده بودند «کما ملئت ظلماً و جوراً». (شیخ صدوق، ۱۳۸۲ ه. ش: ، ۲ / ۳۷۷؛ خزاز قمی، ۱۴۰۱ ق: / ۲۸۰) و همه دولت های باطل از صحنه گیتی برچیده می شود. و تنها یک حکومت الهی به دست معصوم و صالح ترین فرد بر زمین، با کارگزاران صالح و حق شناس و حق جوی شکل می گیرد. و این مدینه فاضله تا قیامت به دست حضرت مهدی (عج) و جانشینان وی تداوم می یابد.

امام باقر (ع) در تفسیر آیه ((وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ)) (اسرا: ۸۸) فرمودند: «اِذَا قَامَ الْقَائِمُ ذَهَبَ دَوْلَةُ الْبَاطِلِ» هرگاه قائم آل محمد (ع) قیام کند، دولت باطل نابود می شود و بستر نا امنی ها در جامعه از میان می رود». (مجلسی، ۱۱۱۱ ق: ۲۴ / ۳۱۳)

در دولت حضرت مهدی (عج) اشرار که عامل نا امنی و ترس و وحشت هستند از بین می روند،

و خداوند شرق و غرب را تحت سیطره و مالکیت و حاکمیت آن حضرت و یارانش

در می آورد همچنین مردم به امت واحدی تبدیل می شوند و در سایه سار اتحاد، همزیستی و زندگی آرام و لذت بخشی را می گذرانند. همه بر آستان قانون الهی و قوانین اجتماعی، مطیع و فرمانبردارند. این دولت کریمه که بر کل جهان احاطه دارد، حکومت شایسته سالاری است نه خویشاوند گرایی، حزب گرایی و منفعت طلبی و این حکومت کاملترین و مردمی ترین دولت خواهد بود. و طبق آیه ۵۵ سوره نور ویژگی ها و مشخصه هایی را دارا می باشد از جمله: حکومت به دست کارگزارانی صالح و باتقوا، اداره می شود. خداوند می فرماید: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ»؛ (نور: ۵۵) خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند وعده می دهد که قطعاً آنان را حکمران روی زمین خواهد کرد.

در این آیه، گروهی معتقدند که منظور از استخلاف و جانشینی، شامل تمام مسلمانانی که صاحب این صفت ایمان و عمل صالح هستند، می شود و گروهی منظور از آن را حکومت مهدوی می دانند که شرق و غرب، زیر لوای حکومت و قدرتش قرار می گیرد و آیین حق در همه جا نفوذ می کند و ناامنی و خوف و جنگ برچیده می شود و عبادت خالی از شرک، برای جهانیان محقق می شود. بدون شک، مصداق واقعی آن حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه است. ولی با عین حال مانع از عمومیت معنای آیه نیست و در هر زمان که ایمان و عمل صالح در میان مردم مستحکم شود، آنان صاحب حکومتی ریشه دار خواهند شد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸. ه. ش: ۱۴/۵۳۲)

۲-۱. تأمین امنیت

مهمترین نیاز اساسی بشر، نیاز به امنیت است. و آنچه از نص صریح قرآن در آیات متعدد و از حجم زیادی از روایات ظهور بر می آید، این است که تمدن مهدوی، دولت امن و سلام به معنای واقعی آن است و تحقق وعده الهی مبنی بر امنیت و سلامت و زندگی به دور از دغدغه های روزمره، در زمان آن حضرت، تجلی پیدا می کند. (مسعودی خراسانی، ۱۳۷۴: ۱۳۳/۱۸۴) خداوند در آیه مذکور، «وَ لَيَبْدِلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا»

(نور: ۵۵) فرموده که ترس مردم به آرامش و امنیت، مبدل خواهد شد.

از برنامه های حضرت پس از قیام و پیروزی بر گروه باطل و نابود ساختن آنان، برقراری امنیت است، اما برای تغییر روش و منش نا سالمی که سالیان سال، مردم با آن زندگی کرده اند، حضرت با تشکیل دولتی، بر پایه دین و ولایت مداری، باعث ایجاد زمینه مشترک بین مردم می شود، که به آنها قدرت می دهد بر تمایلات خودخواهانه خود فائق آیند و در نتیجه، اختلافات فردی را از بین می برد و از نظر عقلی و اخلاقی مردم را به تعالی مطلوب می رساند. (ملکی راد، ۱۳۹۷ ه.ش: ۲۹۹-۳۲۰)

۱-۲-۱. امنیت مادی و معنوی

اقتصاد، یک نقطه کلیدی تعیین کننده هست و اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه نا پذیری و نفوذ

نا پذیری کشورهاست. و فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر اثر می گذارد. (خامنه ای، ۱۳۹۷ ه.ش: ۱۴) لذا خواسته های مادی انسان، در شهر آرمانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه فراموش نشده است، بلکه در صدر توجه و عنایت است. پیامبر گرامی اسلام می فرماید:

«در امت من، مهدی عجل الله تعالی فرجه قیام کند و در زمان او مردم، به چنان نعمت و رفاهی دست یابند، که در هیچ زمانی، دست نیافته باشند و آسمان مکرر بر ایشان بارد و زمین، چیزی از روئیدنی های خود را پنهان نکند.» (مجلسی ۱۱۱/ق: ۷۸/۵۱) و در روایت دیگری سخن از کثرت مال است و به بی نیازی تمام انسانها و ادای قرض مقروضین و بذل و بخشش امام، بر همگان در عرصه خاکی، اشاره می کند. (همان، ص ۸۸)

در روایتی آمده است: «وان قائمنا اذا قام، اشرقَت الارضُ بنورِ ربِّها و استغنى الناس؛ چون قائم ما قیام کند زمین به نور پروردگارش روشن می شود و مردم همگی بی نیاز می گردند.» (طوسی، ۱۴۰۹ق: / ۴۶۸).

و در عصر آن امام موعود، طبق برداشت از روایات، امنیت مادی وجود خواهد داشت، کشورها و شهرها، آباد و زمین، خرم خواهد شد، ویرانی و عقب ماندگی در آن وجود نخواهد

داشت، کشاورزی رونق می گیرد و مزارع پر محصول می شوند، اقتصاد جوامع پیشرفت کرده و ثروت و درآمد ها عادلانه توزیع می شود، فقیران ثروتمند و بی نیاز می گردند و حیات جدیدی بر روی زمین با وفور نعمات الهی و رونق کشاورزی و در نتیجه، رفاه و آبادانی زمین خواهد بود. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۴۱ تا ۲۵۴)

در زمان حضرت، فقط سخن از امنیت مادی و آسایش تن نیست، بلکه سخن از ابعاد مختلف آدمی از جمله بُعد معنوی او، که رشد و سعادتش در گرو آن است، هم هست. و علاوه بر توجه به رفاه عمومی، به تربیت و فضایل اخلاقی هم توجه ویژه ای دارد، چرا که در آن محیط، باید انسان های صالح تربیت شوند تا جامعه آرمانی ساخته شود و این چنین است که مردم در کنار امنیت مادی، به غنای معنوی هم می رسند، کینه ها برچیده می شود و وحدت و یکرنگی در جامعه به جای نفاق و دورویی، بروز پیدا می کند و امنیت به مفهوم حقیقی، ایجاد شده و دولت آرمانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه به ظهور می رسد. (مجلسی، ۱۱۱۱: ۵۱/۸۴ و ۱۲۳ و ۳۷۴)

۱-۲-۲. امنیت داخلی و خارجی

در تمام دوران زندگی بشر، انسان همواره طالب زندگی با آرامش و امنیت و خالی از ترس و وحشت و اضطراب بوده است، چرا که آدمی می کوشد تا محلی را برای زندگی با آرامش خاطر و اطمینان بیابد که این آرامش دائمی را تنها می توان، در مدینه فاضله مهدوی یافت. چرا که بر اساس آیات و روایات وارده، در این مدینه فاضله ایمان و عمل صالح و در نتیجه یگانه پرستی و تسلیم حق و اوامر حق بودن، در کنار هم قرار خواهند گرفت. پس به نوعی می توان اینگونه برداشت کرد، که جامعه مهدوی بدون وجود افراد فاسق و منافق و کافر خواهد بود. در تفسیر آیه ۵۵ سوره نور، مراد از تبدیل خوف ایشان به امنیت، سایه افکندن امنیت بر اجتماع آنان و عدم هراس از دشمنان داخلی و خارجی و علنی و پنهانی است. (طباطبایی، ۱۳۷۸ ه. ش: ۱۵ / ۲۰۸ تا ۲۱۷) ولی با این حال امکان وجود تهدیدات داخلی و خارجی در جامعه، خواهد بود ولیکن این تهدیدات با تدابیر مناسب، توان اثر گذاری و زیان

رسانی بر جامعه را نخواهد داشت .

از عناصر مهم توانمندی کشورها ، تقویت دو حوزه امنیتی و دفاعی است و یکی از عوامل پایداری امنیت و روحیه دفاعی در مردم، تثبیت باورها و آموزه های دینی است . دین با ایجاد باورها و ارزش های مشترک در افراد، باعث ایمان و اعتقاد عمومی در مردم شده و جامعه را نظم پذیر می کند و از آنجا که دولت مهدوی، تجلی کامل دین اسلام است پس با ایجاد نظم و انسجام و همبستگی اجتماعی دینی، می تواند برای امنیت و دفاع در جامعه مؤثر باشد. چرا که با تکیه کردن بر این ارزشها و باور و فرهنگ مشترکی که مردم در سایه دین واحد، پیدا می کنند، انسجامی در آنها وجود می آید که نتیجه آن آمادگی پیدا کردن مردم، برای دفاع از ارزشهاست و این موضوع به ایجاد امنیت در جامعه کمک می کند. (ملکی راد، ۱۳۹۷.ه.ش: ۱۰۱ تا ۱۲۲)

جهان، در عصر مهدویت به آیین یکپارچه توحیدی (دین اسلام) درخواهد آمد و هیچ آیین غیر توحیدی در این جامعه به رسمیت شناخته نخواهد شد و عده ی اندکی نیز که از پذیرش این آیین، ابا می کنند، مجازات خواهند شد چرا که اراده ی خداوند متعال بر این است، که دین اسلام بر تمام ادیان غیر توحیدی، غالب و پیروز شود، پس بنابراین تهدیدات خارجی و داخلی که امروزه عامل اصلی از بین برنده امنیت شناخته می شود، درحکومت مهدوی وجود نخواهد داشت .

دولت مهدوی درعرصه تهدیدات داخلی به دلیل اعمال تدابیر مناسب و نصب والیان شایسته، هیچ عامل تهدید کننده ی جدی وجود ندارد، زیرا از مؤلفه های مهم امنیت داخلی، پیگیری مجازات بر هم زندگان امنیت است .

لیکن در حکومت مهدوی، کمترین اغماضی در اجرای دستورات و مجازات اسلامی، اجازه داده نخواهد شد بلکه به دلیل پیشرفت وسایل کشف جرم و اقدامات پیشگیرانه، هر نوع اقدامات ضد امنیتی را کاملاً مهار می سازد. بنابراین در جامعه ی مهدوی، تهدیدات بر هم زنده امنیت به شدت کاهش خواهد یافت و این تنها به وسیله فعالیت های سیاستی

پلیسی و امنیتی نیست بلکه در این تمدن با رشد عقول و پیشرفت فرهنگ اجتماعی، انگیزه های شرورانه، کینه توزانه و به تبع انتقام گیرانه، کاملاً از بین خواهد رفت و اقتدار کامل امنیتی ایجاد خواهد شد.

(الَّذِينَ إِِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ)؛ (حج: ۴۱). کسانی که اگر آنان را در زمین به قدرت رسانیم، نماز را برپا می دارند و زکات می دهند و دیگران را به خوبی ها دعوت می کنند و از بدی ها باز می دارند؛ و پایان همه امور برای خداست. امام محمد باقر علیه السلام، در تفسیر این آیه فرمودند:

«این آیه، متعلق به آل محمد علیهم السلام یعنی دوازده امام و شخص مهدی موعود علیه السلام و یاران اوست که خداوند آنان را در شرق و غرب جهان جای دهد و دین اسلام را غالب گرداند و هر بدعت و باطلی را به وسیله او و یارانش محو کند؛ همان طور که سفیهان حق را از میان برده باشند و آنچنان عالم در آسایش به سربرد که اثری از ظلم در جایی دیده نشود.» (قمی، ۱۴۰۴: ۸۷/۲)

بنابراین یکی از مؤلفه های سیاسی تمدن مهدوی با توجه به روایات و آیه ۵۵ سوره نور، بحث تأمین امنیت در همه جوانب خواهد بود و این امنیتی است مادی و معنوی و هم داخلی و خارجی، به طوری که همه در سایه این امنیت به دور از دغدغه های مادی و روزمره بتوانند آزادانه دین خالص را داشته باشد از هیچ ستمگر و زورگویی، واهمه نداشته باشد در نتیجه دین خدا با این امنیت، کامل احیا و اجرا می شود.

۳-۱. استقرار عدالت

عدالت در صدر هدف های اولیّه ی همه بعثت های الهی است و این کلمه مقدّس به صورت کامل، جز در حکومت حضرت ولی عصر محقق نخواهد شد ولی به صورت نسبی در همه زمانها و مکانها، ممکن و فریضه ای برعهده قدرتمندان و حکام جامعه است (خامنه ای، ۱۳۹۷: ۱۶/۱) عدالت، ضامن بقا و استمرار دولت هاست و حتی در روایتی از امام علی علیه السلام آمده است، که عدل را به عنوان اساس پابرجایی هستی، ذکر کرده اند. «العدل

اساس به قوام العالم» و اگر جامعه و دولتی خود را با این اصل هماهنگ کند، با کل هستی هماهنگ شده است. از طرفی عدالت، از آن جهت که زمینه ساز و کمک کننده به رشد و کمال آدمی، است در دین و شریعت، مورد توجه قرار گرفته است. و همچنین در آیات و روایات، جزء مؤلفه های تمدن مهدوی، آورده شده است. (حیدری نیک، ۱۳۸۳. ش ۶۱/ تا ۸۸)

در حدیثی که در توصیف امام زمان عجل الله تعالی فرجه از پیامبر نقل شده است: «أَوَّلُ الْعَدْلِ وَ آخِرُهُ»، امام زمان را آغاز عدل و پایان آن، دانسته اند. یعنی ایشان کمال عدالت و انصاف و دادگری هستند. (حیدری نیک، ۱۳۸۳. ش: ۶۱/ - ۸۴) بنابراین یکی از پایه های این تمدن، عدالت گرا بودن حکومت است. آن حضرت، بساط ظلم و بی عدالتی را که از بسترهای مهم ناامنی است، برمی چیند و سفره عدالت و عدالت خواهی را برای انسانهای عدالت جو در سراسرگیتی می گستراند چرا که برقراری عدالت در زندگی اجتماعی، هدف بنیادین خالق هستی است. (ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۲/ ۳۷۷)

عدالت و مبارزه با فساد، لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام هاست لذا طهارت اقتصادی باید وجود داشته باشد و دستگاههای حکومتی باید با قاطعیت و حساسیت از تشکیل نطفه فساد، پیشگیری کنند که این نیازمند انسانهایی پاک و با ایمان در بدنه حکومت است. (خامنه ای، ۱۳۹۷: ۱۵)

امام صادق (ع) فرمودند: «إِذَا قَامَ الْقَائِمُ، حَكَمَ بِحُكْمِ دَاوُودَ وَ سَلِيمَانَ لَا يَسْأَلُ النَّاسَ بَيْتَنَهُ؛ وَ قَتَلَ أُمَّةً قَائِمَةَ آلِ مُحَمَّدٍ عجل الله تعالی فرجه قِيَامَ فَرَمَائِدَ، مَانِدَ دَاوُودَ وَ سَلِيمَانَ حَكَمَ كُنْدَ وَ بَيْنَهُ وَ شَاهِدَ أَسْرَمَ نَمِي خَوَاهِد.» (حرعاملی، ۱۴۲۵: ۵/ ۱۴۱)

بنا بر این عدالت محوری، اساس کار دولت حضرت مهدی (عج) است و موجب می شود که زمینه ها و بسترهای ناامنی در جامعه از بین برود.

۱-۳-۱. تجلی اصل برابری اجتماعی

آشکارترین صفات نیک امام زمان، عدل است. برای همین در دعای شبهای ماه مبارک

رمضان ایشان را عدل نامیده است. و در سایه این عدالت است که هیچ انسانی در آن زمان، در قید بردگی و بندگی نیست و حقوق سلب شده ایشان، باز می گردد. و عدم فقر و رفاه و آسایش و امنیتی که بر طبق این آیه در تمدن مهدوی شاهد آن خواهیم بود، نتیجه ی برنامه ریزی و توزیع عادلانه ثروت و منابع است. (مسعودی خراسانی، ۱۳۷۴.ه.ش: / ۱۳۳-۱۸۴) حکومت مهدوی، تمام سرمایه و ثروتها را به حد وفور، در اختیار همه جوامع انسانی، از هر قوم و نژادی در همه جهان می گذارد و سیستم توزیع اموال، هم درست عمل می کند و ثروت و مال را درست به دست مردم می رساند. و این سرمایه ها، علاوه بر تأمین نیاز مادی، در جهت رسیدن به سعادت اخروی، مورد استفاده قرار می گیرد. چرا که آن حکومتی است، که بر اساس خلافت الهی، استوار است و عدل و داد و رفاه و خوشبختی همه افراد انسانی، در آن تأمین می شود و به همین دلیل، می تواند حکومتی ایده ال برای جهان باشد. (رضوانی، ۱۳۸۷.ه.ش: / ۳۱-۱۵)

حکومت اسلامی و مهدوی، بر مدار عدم تبعیض و وحدت میان قبایل و تشکیل حکومت جهانی است که باعث تحقق بخشی به تقوا و عمل صالح است که در آیه مورد بحث، از خصوصیات یاران امام زمان و افراد جامعه مهدوی بیان شده است و این وحدت در سایه ایمان و عمل صالح، هدف والای قرآن است. چرا که در اصل آفرینش زن و مرد، تفاوتی نیست، خالق هر دو، یکی است و مرد و زن بودن و یا از قبیله خاصی بودن، برتری به حساب نمی آید. بلکه اختلافات ظاهری زنان و مردان و تفاوت قبایل و نژادها به بیان قرآن، برای تعارف و شناخت همدیگر است، «وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا» (حجرات: ۱۳) و این شناخت، باعث تعاون و همکاری و تکامل می شود. (اخوان، ۱۳۸۵.ه.ش: / ۲۵۵ تا ۲۰۶)

بنابراین همه انسانها در حکومتش برابرند، در هر قاره با هر زبان و نژاد و رنگ که باشند، عضو یک خانواده محسوب می شوند و در کرامت انسان، برابر شمرده می شوند. همچنان که پیامبر ﷺ فرمود: عرب بر غیر عرب، عجم بر عرب، سرخ پوست بر سیاه پوست و سیاه پوست را بر سرخ پوست، فضیلتی نیست، جز بر تقوا. باید حواسمان جمع باشد که عرب و

عجم، شیعه و سنی، مذاهب مختلف، رنگ پوستها نباید بین ما اختلاف ایجاد کند؛ این شعبه شعبه شدن، این قبیله قبیله شدن، این نژاد نژاد شدن، مایه‌ی اختلاف نیست. (خامنه‌ای، ۱۳۹۱، ر.ک. / ۲۹/۰۵).

۱-۳-۲. تجلی اصل آزادی

آزادی از بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین حقوق انسان به شمار می‌رود و به گونه‌ای اساسی بین انسان و دیگر پدیده‌ها، تفاوت ایجاد می‌کند. آزادی، حقی است که از سرشت انسان، سرچشمه می‌گیرد و محدود و محصور به قراردادهای اجتماعی نمی‌شود. اصل آزادی در اغلب مکتبهای مغرب زمین، یک موضوع قراردادی است که جامعه، بین اعضای خویش برقرار می‌سازد.

یعنی جامعه بشری بر حسب تجربه اجتماعی خویش، آن را به کار می‌برد. لیکن در مکتب توحیدی اسلامی "اصل آزادی" حقیقتی است که در جوهره هستی و از جمله سرشت آدمی، عجین شده و به هیچ وجه زاییده ضرورت کاری و یا قرار داد اجتماعی نیست. (موسوی امین، ماهنامه انتظار موعود، ۱۷/).

با توجه به تفاسیر در آیه مذکور (نور: ۵۵)، آزادی را رهایی از ظلم و ستم و زورگویی زورگویان و مستکبران دانسته است. (طبا طبایی، ۱۳۷۸، ش: ۲۰۸/۱۵-۲۱۷) در تمدن مهدوی، آزادی انسان در چارچوب فضیلت و معنویت، تعریف می‌شود و شاخصه مشترک عقلی و اخلاقی این تمدن، در سر تا سر جهان، مبتنی بر دین و تکامل و تعالی و آزادی انسانهاست و مخالفتی با آزادی انسان وجود ندارد. چراکه حکومت، حکومتی خدا محور است و خدا، انسان را آزاد آفریده است. البته آن آزادی مطرح است که علاوه بر معنای رهایی از هرگونه قید و بندگی غیر خدا، موجب ظلم و سلب آزادی دیگران نشود و همه آزادانه در صراط مستقیم و به سوی سعادت خود، گام بردارند. که این در سایه امنیت زمان حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له میسر می‌شود. (رضوانی، ۱۳۸۷، ش: ۳۱/ - ۱۶).

امام خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب خود، بر این اصل اذعان کرده و آزادی اجتماعی

را، به معنای حق تصمیم گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه دانسته، البته به شرط آن که این آزادی نباید در تقابل با اخلاق و قانون و ارزشهای الهی و حقوق عمومی افراد و.... باشد. (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲،

<https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>

بنابراین، از مؤلفه های سیاسی تمدن مهدوی با توجه به آیه ۵۵ سوره نور، ایجاد حکومتی جهانی و فرامرزی در عصر ظهور با رهبری امام معصوم و تأمین امنیت و برقراری عدالت در تمام ابعاد آن است به طوری که در آن حکومت، هرگز اختلاف طبقاتی، نژادی، قومی، فرقه ای و حزبی، وجود نخواهد داشت. (موسوی امین، ماهنامه انتظار موعود / ۱۷)

۲. مؤلفه های فرهنگی تمدن مهدوی با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نور و بیانیه گام دوم

هدف اصلی و نهایی جامعه آرمانی اسلام، به کمال رسیدن حقیقی انسانهاست، که با خدا شناسی و خدا پرستی، اطاعت کامل اوامرو نواهی الهی، ولایت مداری، تهذیب نفس، کسب رضای خدا و تقرب به او همچنین توسعه و تکامل علوم و عقول، به دست می آید که در زمان دولت مهدوی، همه آنها محقق می شود. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۵۴-۲۵۴)

۲-۱. رشد و تعالی فردی

از دیدگاه شیعه، آینده جهان بسوی جامعه ای آرمانی در حرکت است که آن، آغاز زندگی متکامل و بدون کاستی و نقص است. در این جامعه، یکتا پرستی و توحید همگانی شده و معنویت و اخلاق در همه ابعاد جامعه جاری است. مردم با پذیرش ولایت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، طعم سعادت و امنیت را می چشند و روح عبودیت و بندگی بر آن جامعه موعود، حاکم خواهد شد. و در این آیه، وعده جانشینی در زمین و امنیت، به کسانی داده شده که خصوصیات ایمان و عمل صالح را توأمان دارند. یعنی ملاک برای انتخاب عاملان و کارگزاران حکومت مهدوی، افرادی هستند، که با ایمان و کاردان بوده و واقعاً خادم مردم باشند و به عبارتی، آنهایی که در اخلاق فردی و اجتماعی، نمونه هستند و در این صورت

است که مردم به آرزوی دیرینه خود، که حاکمیت علم و عقل و اخلاق بوده، می‌رسند. چرا که محور حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه به توسعه اخلاقی، اجتماعی و امنیتی استوار است.

۲-۱-۱. رشد ایمان و معنویت

«معنویت به معنی بر جسته کردن ارزشهای معنوی از قبیل اخلاص ایثار توکل و ایمان در خود و در جامعه است». (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>) و یکی از وظایف انسان نسبت به خود، این است که سعی کند روز به روز معنویات خود را کاملتر کند و با تهذیب و خودسازی و اصلاح رابطه خود با خدا، خود را به صفات الهی، آراسته کند و حق خلیفه الهی را، به خوبی به جا آورد. زیرا اینکه انسان ارتباط خود را با خدا، حفظ و اصلاح کند، هدفی اساسی است و اصلاح هر امری در جامعه در گرو اصلاح فرد و اصلاح رابطه او با خداست.

امام علی علیه السلام در این مورد فرمودند:

«هر کس که رابطه خود را با خدا اصلاح کند، خداوند هم رابطه بین او و مردم را اصلاح می‌کند و هر که کار آخرت خود را درست و اصلاح کند، خداوند متعال، کاردنیای او را درست می‌کند.» (ابن رضی، حکمت ۸۹)

یکی از ویژگیهای یاران امام زمان عجل الله تعالی فرجه ایمان مستحکم و عمیق است که در نامالیقات، باعث استواری دلها می‌شود. در برخی از روایات از آنان به عنوان مؤمنان حقیقی نام برده شده است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «بدانید که آنان مؤمنان حقیقی اند» (طوسی، ۱۴۲۱/۴۶۵) و در روایتی دیگر از امام صادق علیه السلام یاران مهدی را مردانی وصف کرده که: «دلهای آنان، مانند پاره های آهن است که تزلزلی در آن راه ندارد و در باور به خدا از صخره و سنگ، سخت تر هستند.» (مجلسی، ۱۱۱۱: ۳۰۸/۵۲)

و همچنین در وصف ایشان آمده است که آنان در راه اطاعت خدا، بسیار سخت کوشند. «مُجِدُّونَ فِي طَاعَتِهِ» (فیض کاشانی، ۱۳۷۱ک: ۲۶۵) و به همین دلیل است که

درجات بالای معنوی دست یافته اند.

در مورد تقوا و طهارت نفسانی ایشان که آنان را از مفسد دور نگه می دارد، امام حسن عسکری علیه السلام فرموده اند: «خداوند آنان را با پاکی نطفه و پاکیزگی سرشته و آنان را پاک قرار داده است و دل‌های آنان از نفاق و اختلاف، خالی است و روحشان، پذیرای احکام دین است و ایشانند که در راه حق، گام بر می دارند.» (صدوق ۱۳۷۶: ۴۴۹/۲) بنابر این روایات، ایمان و عمل صالح یاران حضرت در دوران تمدن مهدوی، ثابت می شود و وجود چنین افرادی، باعث تقویت ارزشهای دین و استحکام اجتماع می شود.

همچنین طبق نص صریح آیه مورد بحث «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ» (نور: ۵۵). خداوند کسانی را که دارای رفتار و زندگی مؤمنانه هستند را وعده داده، تا جانشین وی در زمین باشند و حکمت آن این است که آنان در فرایند ظهور، نقش داشته باشند چون این فرایند تشکیل تمدن مهدوی، بدون ایمان راسخ و بدون اعمال صالحی که راه را برای اصلاح جهان فاسد بگشاید، امکان ندارد. و کسانی که در انتظار تحقق چنین حکومتی هستند، باید باورها و ایمان خود را تقویت نموده و در جهت اصلاح خویش بکوشند. (ملکی راد، ۱۳۹۷: ۳۲۰/۳۲۹-۲۹۹).

۲-۱-۲. رشد فضایل اخلاقی

«اخلاق به معنی رعایت فضیلت هایی چون خیر خواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است و معنویات و اخلاق، جهت دهنده ی همه حرکتهای و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است.» (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>) اجتماع سالم در پرتو اخلاق سالم است، یعنی اگر در یک جامعه فضایل اخلاقی، رواج داشته باشد و اخلاق الهی بر آن حکم فرما شود، بی تردید آن جامعه از آرامش و سلامت بالایی برخوردار خواهد بود. اگر دنیای امروز در آتش ناامنی، تشویش و هرج و مرج می سوزد، اگر دنیای امروز گرفتار کشمکش‌ها، فحشا، تجاوز و ده‌ها فتنه و فساد دیگر

است، اگر دولت مردان همچون گرگ‌های درنده و خون آشام از ترس همدیگر، خواب آرام ندارند و پیوسته در اندیشه نابودی همدیگر هستند، اگر جوانان کشورها به انحراف جنسی آلوده شده‌اند و اگر بی‌عفتی و بی‌بند و باری دامنگیر زنان و دختران غربی و شرقی گردیده است و ... همه و همه به علت عدم حکومت مکارم و فضایل اخلاقی در جامعه و بی‌توجهی به مبانی اسلامی و آداب انسانی در اجتماع است. و با رعایت این اخلاقیات، این اجتماع، همان مدینه فاضله خواهد بود که می‌توان در آن با فکری آسوده و به دور از وحشت، زندگی کرد.. (امینیان، ۱۳۸۷.ه.ش: / ۱۸) در زمان ظهور، مفاسدی وجود ندارد و رفتارها بر پایه تهذیب نفس است چرا که برای تحقق انقلاب مهدوی، نیاز به مردانی مصمم و با اراده است که باحضور فعال در جامعه، با پاکی و فضایل اخلاقی بتوانند یاریگر امامشان، در اجرای اوامر الهی باشند. ولذا یاران حضرت با اعتقاد به امامت و باور به ظهور حضرت، خود را برای چنین هدف مهمی آماده کرده‌اند. بنابر روایتی از جابر جعفی از امام باقر علیه السلام: که از ایشان پرسید، امر ظهور و فرج شما کی خواهد بود؟ فرمودند:

«هیئات هیئات، فرج ما محقق نمی‌شود مگر آن که شما آزمایش شوید، تا آلودگی‌ها بر طرف شود و فقط پاکی بماند». (طوسی، ۱۴۰۹: ۳۳۹)

. یکی دیگر از فضایل یاران مهدی علیه السلام در تمدن آرمانی مهدوی، داشتن روحیه تعهد و مسؤولیت‌پذیری آنان است که علاوه بر آن که به فکر اعمال صالح خود هستند به اصلاح دیگران هم، فکر می‌کنند چون امری فردی نیست و حکومت جمعی و جهانی است و باید در مقابل اصلاح دیگران و ارشاد و امر به معروف و نهی از منکر آنان، احساس مسؤولیت کنند. (ملکی‌راد، ۱۳۹۷.ه.ش: / ۲۹۹ - ۳۲۰).

بر اساس روایتی از امام باقر علیه السلام، عقول و افکار مردم در عصر ظهور، شکوفا و متمرکز و اخلاق آنان کامل می‌شود، یعنی پیوند عقلانیت و معنویت انسان و رسیدن به بصیرت اخلاقی، به صورتی که اودر سایه بینش عمیق و دانایی پارسایانه و ایمانی، ریشه‌های مفاسد و معایب را از درون خود می‌زداید و بر معرفت و معنویت خود می‌افزاید. (کلینی، کافی (ط - الإسلامية): ۱

۲-۲. رشد و تعالی اجتماعی

در جامعه اسلامی دین، عاملی است که با رابطه روحی انسان با خدا و تقویت روابط اجتماعی، مؤمنان را بصورت اجتماعی واحد، در می آورد. و چون باور به منجی موعود، مولفه مشترک ادیان است، می تواند عاملی برای انسجام مردم جامعه باشد.

در مکتب مهدوی، حدود الهی رعایت می شود و به حکم و قانون خداوند، عمل می شود. همانطور که از رسول خدا روایت شده که فرمودند: «ویخرج (القایم ﷺ).... ویُقیمُ حُدُودَ اللَّهِ وَيَحْكُمُ بِحُكْمِ اللَّهِ»؛ حدود الهی را اجرا می کنند و به حکم الهی، حکم می کنند. (شیخ صدوق، ۱۴۰۴: ۵۹/۱) به گونه ای که براساس آیات قرآن، آنچه خدا در آن امر کرده، اجرا می شود. مثلاً بر طبق آیه «تعاونوا علی البر والتقوی» (مائده: ۲) در نیکوکاری و پرهیزکاری با هم همکاری کنید، مردم به گونه ای از اوامر الهی استفاده می کنند و با انجام صحیح و درست وظایف و مسئولیت شان که روابط نیکو و حسنه ای بین آنها برقرار می شود و وظیفه شناسی و ایجاد روابط انسانی خوب و خدا پسندانه، در میان مردم رونق می گیرد. (شریف زاده ۱۳۹۳: ۱۰۱/ - ۱۲۸).

پیامبر اکرم در این مورد در زمان منجی موعود، فرموده اند: «يَمَلَأُ قُلُوبَ الْعِبَادِ عِبَادَةً وَ يَسَعُهُمْ عَدْلَهُ وَ أَنْ يُصْلِحَ بَعْدَ إِفْسَادِهَا»؛ دلهای بندگان را پر از عبادت میکند و عدلش فراگیر می شود و این امت را بعد از تباهی شان، اصلاح می کند. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۴۱ - ۲۵۴).

و حالا به بررسی چند مورد از رشد اخلاق اجتماعی در تمدن مهدوی می پردازیم:

۲-۲-۱. رشد و تکامل عقول

از منظر اسلام، «عقل» دارای جایگاهی ویژه و مهم در مؤلفه های انسانی و الهی است. شکوفایی عقل، رسالت همه انبیا و اولیا است. (شریف الرضی ۱۴۱۴: ۴۳) در عصر ظهور، اهداف انبیا و اولیای الهی به ثمر می نشیند، مردم بر اثر تجربه و بلوغ تاریخی، از آمادگی لازم

برای تکامل عقول برخوردار می‌شوند. (صدر، ۱۴۲۵: ۲ / ۲۰۶. ۲۰۸) و امام زمان عجل الله فرجه رسالت خویش را با تمرکز و تکامل عقول، آغاز می‌کند. بنابر این از خصوصیت دیگری که می‌توان برطبق روایات برای این دوره بیان کرد، حاکمیت عقل است. زیرا عقل انسانها در عصر ظهور به کمال می‌رسد. در این مورد از امام باقر علیه السلام، نقل شده است که فرمودند: «اذا قام قائمنا وَضَعَ يَدَهُ عَلَى الرُّؤُوسِ الْعِبَادِ فَجُمِعَ بِهَا عُقُولُهُمْ وَ كُمِلَتْ بِهِ أَخْلَاقُهُمْ» هر گاه قائم ما به پا خیزد خداوند دستش را بر سر بندگان قرار می‌دهد سپس عقل هایشان جمع، کرده و افکار و اخلاقشان، کامل می‌گردد. (کلینی، کافی (ط - الإسلامية)، ۱۳۸۵: ۱ / ۲۵)

امام باقر علیه السلام در مورد حکومت جهانی مهدوی می‌فرمایند: «يفتح حصون الضلالة و قلوباً غفلاً» قلعه‌های گمراهی و نادانی و دل‌های بسته را می‌گشاید. (قندوزی حنفی، ۱۳۸۴ ش: ۲ / ۵۸۸) آیت الله جوادی آملی ارتکاب معاصی و مداومت بر آن‌ها را به دلیل مشکل عقلی و عدم بهره‌مندی از آن دانسته و دوری جستن از گناه را نشانه حیات عقلی می‌داند که دارای مراتبی است. (جوادی آملی، ۱۳۸۹ ش: ۵۲۲ / ۵۲۳). البته این بدان معنی نیست که در عصر ظهور، گناه به طور مطلق از بین خواهد رفت؛ بلکه می‌توان گفت به واسطه رشد عقلانیت و خردورزی در مردم، انگیزه‌های ارتکاب گناه و در نتیجه ارتکاب معاصی بسیار کم خواهد شد. در عصر ظهور، حضرت ریشه‌های فساد و گناه را از بین خواهند برد، در عین حال، ممکن است افرادی در جامعه آرمانی حضرت، به گناه و انحراف دچار شوند. به دیگر سخن: مردمان عصر ظهور نیز از حق انتخاب و اختیار برخوردار هستند، به همین دلیل ممکن است برخی، گرفتار ارتکاب معاصی نیز بشوند. (شریف زاده، ۱۳۹۳: ۱۰۱ / ۱۲۸)

۲-۲-۲. رشد و بسط علوم

از دیگر ویژگی‌های این تمدن، توسعه و گسترش علوم است که طبق روایات، نتیجه تکامل عقول در زمان ظهور است. و بر اساس روایات می‌توان برداشت کرد که یاران حضرت، از خصوصیت علم و معرفت، برخوردار بوده‌اند. که از مصادیق علم آنها، شناخت توحید و ایمان به خدای یکتا، بدون هر شرکی است که در آیه ۵۵ سوره نور به آن اشاره شده

است.

علم و دانش، آشکارترین وسیله عزّت و قدرت یک کشور است و روی دیگر دانایی، توانایی است (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>) در عصر مهدویت جهل و نادانی از میان می رود و علم و دانش به اوج خود می رسد. امام علی علیه السلام، کمال علمی ایشان را این گونه توصیف می کنند: «در فتنه های آخر الزمان، گروهی، پاک و صیقلی و مهذب می شوند، مانند صیقل یافتن شمشیر به دست آهنگر، دیده های آنان به نور قرآن، جلاداده شده و تفسیر قرآن گوشه‌هایشان را نوازش می دهد و هر صبحگاه و شامگاه، جامهای حکمت می نوشند». (فیض الاسلام، ۱۳۷۹: ۳/۴۵۹)

دوران ظهور و ایجاد دولت مهدوی، زمان گسترش علم و دانش است که جهان از نور علم و دانش آکنده می شود (مجلسی، ۱۱۱۱: ۷۵/۵۱) در آن زمان علوم و دانشهایی که در طول سالیان متمادی هنوز پنهان مانده اند، علنی می شود و دانش و دانایی در زن و مرد و تا اعماق وجود آنها، توسعه می یابد. (نعمانی، ۱۳۹۷ش: ۲۳۹) که در نتیجه در آن زمان با تکمیل عقل و خرد مردمان، علوم و فناوری و صنعت، پیشرفت های قابل توجهی می کند، علم طب و بهداشت و درمان، رشد کرده و بیماری ها ریشه کن می شوند. به واسطه توسعه علمی و دانش در زمان حضرت، تمامی ظرفیت های اقتصادی طبیعت، کشف می شود و همین باعث امنیت مادی مردم می شود. (کارگر، ۱۳۸۴: ۲۴۱/۲۵۴)

۲-۲-۳. احیای آموزه های الهی

بنابر روایات که بیان شد، در می یابیم که در عصر ظهور، دین اسلام اصیل به دست امام زمان علیه السلام، دوباره بر مردم عرضه می شود و این درحالی است که بسیاری از دستورات اسلام با آنچه که مردم کنونی انجام می دهند، متفاوت است. که گویی دینی جدید ابلاغ شده، در حدی که امکان دارد که برخی از بزرگان دین به مخالفت با این دین ارائه شده، بپردازند. بنابر این آیه شریفه، (نور: ۵۵). از ویژگی های عصر ظهور، عبادت و عمل صالح است

که مانند دین اسلام که همگی و فراگیر می شود، این عبادت و پرستش خداوند باری تعالی نیز فراگیر می شود به گونه ای که در عصر ظهور، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه، از افراد پیمان و تعهد می گیرد که حرامی انجام ندهند، به امر به معروف و نهی از منکر بپردازند و تلاش خود را در راه یاد آوری و تذکر آموزه های اصیل اسلام انجام دهند. پس تمدن جهانی مهدوی، باعث رشد و تکامل دین نمی شود؛ چون خداوند، دین کامل را توسط پیامبر خاتم، حضرت محمد صلی الله علیه و آله و کتاب آسمانی اش قرآن، قبلاً عرضه کرده است؛ بلکه زنده کردن و به روز سازی اسلام اصیل است که بازنگرشی به آموزه ها و احکام و حدود دین اسلام دارد.

بنابر این، خدای متعال در این آیه (نور: ۵۵)، به تمام کسانی که ایمان آورده و عمل نیک انجام دادند، وعده می دهد که به زودی جامعه ای برایشان تدارک می بیند که که به تمام معنا، پاک و شایسته بوده و از کفر و نفاق و دورنگی به دور باشد که ایشان، زمین را به ارث می برند و افکار و عقاید آنها جز دین حق نیست. (طیاطبایی، ۱۳۷۸ش: ۱۵ / ۲۰۸ - ۲۱۷)

قرطبی، مفسر معروف اهل تسنن، از (مقداد بن اسود) نقل می کند که از رسول خدا شنیدم که فرمود: «مَا عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ بَيْتِ حِجْرٍ وَلَا مَدْرٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ كَلِمَةَ الْإِسْلَامِ»؛ بر روی زمین، خانه ای از سنگ یا گل باقی نمی ماند، مگر این که اسلام، در آن وارد شود و ایمان و توحید در سرتاسر زمین، نفوذ می کند. (قرطبی، ۱۳۶۴ش: ۷ / ۴۲۹۲)

بنابر این با توجه به این آیه مورد بحث و روایاتی که آن را تأیید می کنند، تمدنی که با ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه، شکل می گیرد، شاخصه های فرهنگی همچون تکامل عقول و علوم و احیای دین الهی را دارا می باشد.

نتیجه گیری:

این مقاله با عنوان مؤلفه های تمدن مهدوی با تأکید بر آیه ۵۵ سوره نورو بیانیه گام دوم انقلاب است که در راستای تبیین تمدن مهدوی و شاخصه های آن با تأکید بر آیه مذکور بیانیه گام دوم انقلاب، ابتدا با توجه به ظاهر آیه و تفاسیر مختلف و روایات مربوطه، مؤلفه های سیاسی تمدن مهدوی برداشت شده از آیه را در حوزه ایجاد حکومت جهانی، امنیت و

عدالت، بررسی و تبیین کرده است و سپس به معرفی مؤلفه های فرهنگی این تمدن، در حیطه رشد اخلاق فردی و اجتماعی پرداخته است. آنچه از این بررسی ها به دست آمده، این است که مهمترین دستاورد دولت مهدوی، در عرصه سیاست، استقرار دولت حق و نابودی باطل، گسترش عدالت و در پی آن امنیت و تثبیت صلح جهانی و آزادی به معنای واقعی، عدم فقر و رفع اختلافات میان گروهها و کشورها می توان نام برد. همچنین در عرصه فرهنگی در عصر امام مهدی عجل الله تعالی فرجه در حیطه رشد اخلاق فردی، مؤلفه های رشد ایمان و معنویت و رشد فضایل اخلاقی را تبیین کرده و در حیطه رشد اخلاق اجتماعی، مؤلفه های تکامل عقول، و بسط و توسعه علوم و احیای آموزه های الهی در جامعه مهدوی را تبیین و بررسی نموده است. در نتیجه با توجه به آیه ۵۵ سوره نور نگاهی به بیانیه گام دوم انقلاب، دولت و تمدن مهدوی، دولتی است که همه ابعاد جامعه، اعم از اقتصاد و سیاست، اجتماع و فرهنگ را به سمت خیر و تعالی می کشاند و با پیوند سیاست و فرهنگ، در تعالی و تکامل فرهنگی و اخلاقی و عقلی مردم می کوشد و با رشد عقول، علم و تکنولوژی در مسیر درست خود قرار می گیرد، رابطه مردم با خود و پروردگار خود و با طبیعت اصلاح می گردد و امنیت و قدرت در دست ایشان و در خدمت آنان قرار گرفته و جامعه اخلاقی عاری از ظلم و فساد، محقق می شود. در این زمان وظیفه و تکلیف مردم، با احیای اخلاق و دین و شریعت الهی به شکل مطلوبی تبیین می شود.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۳ش: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم.
۲. نهج البلاغه، شریف رضی، تحقیق صبحی صالح، ۱۴۱۴ق، دارالهجره، قم.
۳. ابن بابویه، شیخ صدوق، محمد بن علی، ۱۳۸۲ه.ش، کمال الدین و تمام النعمه، ترجمه پهلوان، منصور، قم، جلد ۲، مسجد مقدس جمکران.
۴. ابن بابویه، شیخ صدوق، محمد بن علی، ۱۴۰۴ق، عیون اخبار الرضا، جلد ۱، موسسه الاعلمی للمطبوعات.
۵. ابن خلدون، ۱۳۷۷ش، مقدمه ابن خلدون، محمد پروین گنابادی (مترجم)، تهران، ج ۱۵، انتشارات علمی و فرهنگی.
۶. ابن فارس، احمد بن فارس، ۱۴۰۴ق، معجم مقاییس اللغة، هارون، عبدالسلام محمد (محقق)، قم، چاپ ۱، مکتب الإعلام الإسلامي.
۷. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۷ق، لسان العرب، بیروت - لبنان، ج ۱، چاپ ۱، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
۸. اخوان، محمد، تابستان ۱۳۸۵، «مهدویت و جنگ تمدن ها» مجله انتظار (ویژه نامه دکترین مهدویت ۱)، شماره ۱۶
۹. اسماعیل بن عباد، صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق، المحيط فی اللغة، بیروت، چاپ اول، عالم الکتب.
۱۰. بهروز لک غلامرضا، ۱۳۸۸ش، «سیاست و مهدویت»، چاپ ۲، موسسه آینده روشن (پژوهشکده مهدویت).
۱۱. جعفر پیشه، مصطفی، بهار ۱۳۸۵، «بازتاب اندیشه سیاسی مهدویت و مردم سالاری»، حکومت اسلامی، شماره ۳۹، isc.
۱۲. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹ه.ش، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه موجود موعود، مخبر، سید محمد حسن، چاپ ۶، اسراء.
۱۳. جوهری، اسماعیل بن حماد، عطار، احمد عبدالغفو، ۱۴۰۴ ق یا ۱۹۸۴م، تاج اللغة و صحاح العربیه، بیروت، چاپ ۳، دارالعلم للملایین.

۱۴. جهانیان، ناصر، زمستان ۱۳۸۳ش، کتاب جهانی سازی، عدالت اقتصادی و مهدویت، انتشارات مجله انتظار، شماره ۱۴.
۱۵. حکیمی، محمد، ۱۳۸۱ش، عصر زندگی و چگونگی آینده انسان و اسلام، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۶. الحمیری، نشوان بن سعید، ۱۴۲۰ق، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم، محقق: حسین بن عبدالله العمری، دمشق، چاپ اول، دارالفکر
۱۷. حیدری نیک، مجید، زمستان ۱۳۸۳، کتاب عدالت، قرآن، مهدویت، مقاله انتظار، ش ۱۴.
۱۸. خزاز قمی، علی، ۱۴۰۱ق، کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر، تهران، انتشارات بیدار.
۱۹. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۲۵ش، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
۲۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق یا ۱۹۹۲م، المفردات فی غریب القرآن، مصحح: داوودی، صفوان عدنان، بیروت، چاپ ۱، دار الشامیة.
۲۱. رضوانی، علی اصغر، تابستان ۱۳۸۷، کتاب مهدویت و جهانی سازی، قم، جمکران، چاپ دوم، انتشارات مسجد مقدس.
۲۲. زمانی، مصطفی، ۱۳۴۸ش، کتاب اسلام و تمدن جدید، چاپ اول، کتابخانه صدر.
۲۳. شجاعی مهر، رضا، لک زایی، نجف، تابستان ۱۳۹۷ش، «کار بست آموزه ی مهدویت در سپهر سیاسی انقلاب اسلامی ایران»، مشرق موعود، شماره ۱/۴۶، (علمی، پژوهشی).
۲۴. شریعتی علی، ۱۳۹۴ش، تاریخ تمدن، تهران، جلد ۱، چاپ ۱۱، قلم.
۲۵. شریف زاده، حکیمه سادات وقاضی، مرضیه، پاییز و زمستان ۱۳۹۳ش، «مهدویت و دلالت های تربیتی آن (به لحاظ اهداف، اصول و روش ها)»، پژوهش های تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲- ۹.
۲۶. صعیدی، عبدالفتاح و موسی، حسین یوسف، ۱۴۱۰ق، الافصاح فی فقه اللغه، قم، چاپ ۴، مکتب الإعلام الإسلامی.
۲۷. طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۳۷۸ه.ش، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: موسوی، محمد باقر، قم، جلد ۲۵، چاپ ۱۱، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۸. طوسی، محمد حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، چاپ اول، دار احیاء التراث العربی

۲۹. عاملی، شیخ حر، ۱۴۲۵ق، اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات
۳۰. فیروز آبادی، سید حسن، زمستان ۱۳۸۶ و بهار ۱۳۸۷، «آینده نگاری راهبردی در دکترین مهدویت»، مطالعات دفاعی، استراتژیک، ش ۳۱ و ۳۲، (ISC).
۳۱. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، ۱۴۱۵ق یا ۱۹۹۵م، قاموس المحيط، بیروت، چاپ اول دارالکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضوی.
۳۲. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، ۱۴۱۴ق یا ۱۹۹۴م، تاج العروس فی شرح القاموس، زبیدی مرتضی، شیرازی محمد بن محمد، علی (محقق)، بیروت، چاپ ۱، دارالفکر.
۳۳. قرائتی، محسن، ۱۳۸۳ش، تفسیر نور، تهران، چاپ یازدهم، مرکز فرهنگی درس های از قرآن.
۳۴. قرشی بنابی، علی اکبر، ۱۳۷۱ه.ش، قاموس قرآن، تهران، چاپ ۶، دارالکتب الإسلامیه.
۳۵. قرطبی، محمد بن احمد، ۱۳۶۴ش، الجامع لاحکام القرآن، تهران، چاپ اول، ناصر خسرو.
۳۶. قمی، علی بن ابراهیم، ۱۴۰۴ق، تفسیر القمی، جلد ۲، قم، چاپ سوم، دارالکتاب.
۳۷. قندوزی، حنفی، ۱۳۸۴ش، ینابیع الموده،
۳۸. کارگر، رحیم، تابستان ۱۳۸۴ه.ش، «دولت اخلاقی و دکترین مهدویت»، انتظار موعود، شماره ۱۶ (ISC).
۳۹. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، ۱۳۸۵ش، الکافی (اصول کافی)، تهران، چاپ اول، قائم ال محمد.
۴۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۴۱. مسعودی خراسانی، حسین، دی ۱۳۷۴ش، کتاب مهدویت و مدینه فاضله، سال ۱۲، مجله حوزه، ش ۴، ۵، و مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان.
۴۲. مصطفوی، حسن، ۱۳۸۵ش، التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم، تهران، چاپ اول، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
۴۳. معین، محمد، ۱۳۸۶ش، فرهنگ معین، تهران، چاپ ۳، زرین.
۴۴. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۸ش، تفسیر نمونه، احمد علی بابایی، چاپ ۶، دارالکتب الاسلامیه.

۴۵. ملایی حسن، بهار ۱۳۹۴، «جایگاه و کارکرد های آموزه ی مهدویت و انتظار در شکل گیری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خامنه ای (دام ظلّه)»، پژوهش های مهدوی، شماره ۱۲، (علمی، ترویجی، ISC)،.

۴۶. ملکی راد، محمود، بهار ۱۳۹۷، «کارکرد مهدویت در اصلاح و تغییر رفتار های فردی و اجتماعی»، مشرق موعود، شماره ۲/۴۵ (علمی، پژوهشی)،.

۴۷. ملکی راد، محمود، بهار ۱۳۹۷، «نقش مهدویت در تحکیم نظام اجتماعی عصر غیبت»، حکومت اسلامی، شماره ۸۷ (ISC، علمی، پژوهشی)،

۴۸. ملکی راد، محمود، پاییز ۱۳۹۷، «کارکرد های اندیشه مهدویت در حوزه امنیت و دفاع»، انتظار موعود، شماره ۶۲، (ISC علمی، پژوهشی).

۴۹. مهدی پور، محمود، مرداد و شهریور ۱۳۸۷، «مبلغان و مهدویت»، مبلغان، شماره ۱۰۶.

۵۰. نعمانی، محمد بن ابراهیم، ۱۳۹۷ش، الغیبه، غفاری علی اکبر، (مصحح)، تهران، نشر صدوق.

۵۱. هلالی، سلیم بن قیس، ۱۴۱۶ق، اسرار آل محمد ﷺ / ترجمه سلیم، ترجمه: اسماعیل انصاری زنجانی خوئینی، قم، چاپ اول، نشر الهادی.

منابع اینترنتی

پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار امام خامنه ای: <https://tasnimnews.com> khamenei.ir

<https://fa.m.wikipedia.org>

<https://fa.wikishia.net>

<https://bijand.ac.ir>